

**N.S.XRUŞSOVUN HAKİMİYYƏTİNİN İLK İLLƏRİNDƏ SSRİ-
TÜRKİYƏ MÜNASİBƏTLƏRİ (1953-1955-Cİ İLLƏR)**

Samirə Kərimova
Sumqayıt Dövlət Universiteti
samira.kerimova80@mail.ru

Açar sözlər: Türkiyə, SSRİ, Stalin, Xruşşov, xarici siyasət, Suriya böhranı, Bağdad paktı

Məqalədə İkinci Dünya müharibəsinin bitməsi ilə iki sistem arasında gedən mübarizənin kəskinləşməsi, Stalinin ölümündən sonra SSRİ-nin xarici siyasətində baş vermiş mülayimləşmə, N.S.Xruşşovun xarici siyasət strategiyası, Sovet İttifaqının Türkiyəyə qarşı olan ərazi iddialarından əl çəkərək onunla münasibətləri normallaşdırma cəhdləri araşdırılmışdır. Bununla yanaşı Türkiyənin Qərb dünyası üçün strateji əhəmiyyəti təhlil edilmiş, Montre sülh müqaviləsi, Bağdad paktının yaradılmasının Türkiyə-SSRİ münasibətlərinə təsiri, Türkiyənin Yaxın Şərqi siyasəti, Türkiyə tərəfinin Süveyş böhranına göstərdiyi reaksiya, Yaxın və Orta Şərqi bölgəsinin Sovet təhlükəsindən qorunmasının ABŞ və İngiltərə üçün əhəmiyyəti, ABŞ və İngiltərənin Yaxın Şərqi Müdafiə Sistemi layihəsi tədqiqata cəlb edilmişdir.

**ОТНОШЕНИЯ СССР И ТУРЦИИ В ПЕРВЫЕ ГОДЫ ПРАВЛЕНИЯ
Н.С.ХРУЩЕВА (1953-1955 ГГ.)**

Самира Каримова

Ключевые слова: Турция, СССР, Сталин, Хрущев, внешняя политика, Сирийский кризис, Багдадский пакт.

В статье рассматривается обострение борьбы двух систем после окончания Второй Мировой войны, умеренность во внешней политике СССР после смерти Сталина, внешнеполитическая стратегия Н. С. Хрущева, попытки нормализовать отношения с СССР, отказавшись от своих территориальных претензий к Турции. Кроме того, были проанализированы стратегическое значение Турции для западного мира, Монтрское соглашение, влияние Багдадского пакта на отношения Турции и СССР, ближневосточная политика Турции, реакция Турции на Суэцкий кризис, важность защиты региона Ближнего и Среднего Востока от советской угрозы для США и Англии, проект системы обороны Ближнего Востока США и Великобритании были вовлечены в исследование.

USSR-TURKEY RELATIONS IN THE FIRST YEARS OF KHRUSHCHEV'S RULE (1953-1955)

Samira Karimova

Keywords: *Turkey, USSR, Stalin, Khrushchev, foreign policy, Syrian crisis, Baghdad Pact*

The article examines the intensification of the struggle between the two systems after the end of the Second World War, the moderation in the foreign policy of the USSR after the death of Stalin, the foreign policy strategy of N.S. Khrushchev, the attempts to normalize relations with the Soviet Union by giving up its territorial claims against Turkey. In addition, the strategic importance of Turkey for the Western world was analyzed, the Montre Agreement, the impact of the Baghdad Pact on Turkey-USSR relations, Turkey's Middle East policy, Turkey's reaction to the Suez crisis, the importance of protecting the Middle East region from the Soviet threat for the United States and England, the United States and the UK's Middle East Defense System project were involved in the research.

Giriş. İkinci Dünya müharibəsinin bitməsi ilə dünyada iki bir-birinə əks olan ictimai quruluş - sosializm və kapitalizm qaldı. Kapitalist ölkələr yeni yaranmış quruluşu yox etməyə çalışır, SSRİ isə əksinə sosializmi dünyaya yaymaq niyyətində idi. Məhz bu istəklər iki blok arasında soyuq müharibənin başlanmasına səbəb oldu. Böyük dövlətlərin xarici siyasət prioritetlərini ideologiyalar müəyyənləşdirirdi. Əsasən iki qarşı blok və ideologiya çərçivəsində formalaşan Soyuq Müharibə dövrünün öz təsirini hiss etdirməyə başladığı 1950-ci illərdə beynəlxalq mühit və xüsusilə Yaxın və Orta Şərq bölgəsi böyük problemlərin və əhəmiyyətli qarşıdurmaların yaşandığı bir əraziyə çevrildi.

Bu çərçivədə bölgə dövlətlərinə əlavə olaraq bir tərəfdə ABŞ və Qərb dövlətləri, digər tərəfdə Sovet Rusiyası bölgəyə qarşı təşəbbüslər göstərməyə başlayırdı. SSRİ bölgəyə hərbi texnika və mütəxəssislər göndərərək burada nüfuz qazanmağa və kommunist ideologiyayı yaymağa çalışır, ABŞ, Fransa və İngiltərə isə bu təşəbbüslərə qarşı regional əməkdaşlıq və müdafiə təşkilatları quraraq tədbirlər görməyə çalışırdılar.[8,s.214]

1953-cü ilin martında İ.V.Stalin öldü. Şübhəsiz ki, bu SSRİ tarixində çox ciddi bir hadisə idi. Stalinin ölümündən sonra SSRİ-nin xarici siyasəti əhəmiyyətli dərəcədə dəyişərək mülayimləşmə xəttinə istiqamət aldı.

Onun yerinə keçən N.S.Xruşşov Stalinin fikirlərinin arxasında dayanmadı. N.S.Xruşşovun xarici siyasət strategiyası sosialist ölkələri cəbhəsi üçün daha çox müstəqillik, kapitalist dövlətləri ilə dinc yanaşı yaşamağın mümkün olmasını, üçüncü dünya ölkələri nümunəsində isə “sülh cıdırı” yaratmağı elan etdi. Bu isə o anlama gəlirdi ki, sovet xarici siyasət doktrinası

müdafiə xarakteri almışdır. Ordu və hərbi-dəniz flotunun canlı qüvvə və hərbi texnikasının N.Xruşşovun təşəbbüsü ilə azaldılması bunu təstiq edir.

O SSRİ-nin xarici siyasət istiqamətini dəyişərək Qərb dövlətləri ilə münasibətləri normallaşdırmaq yolunu seçdi.1953-cü ilin iyulunda Koreyada atəşin dayandırılmasına dair saziş imzalandı.İsraillə 1953-cü ilin fevralından kəsilən diplomatik münasibətlər bərpa olundu. Bu dövrdə Sovet xarici siyasətinin ən mühüm cəhətlərindən biri də əvvəlcə Çin Xalq Respublikası və digər sosialist blok ölkələri ilə yaxşı əlaqələr qurması və onları öz nəzarətində saxlamağa çalışması idi.[13]

Bu dövrdə SSRİ ilə Türkiyə arasındakı münasibətlərə təsir edən amillərdən biri də Suriya hadisələri idi. SSRİ-nin Suriya böhranı ilə bağlı siyasətində əsas məqsədi Qərbin Yaxın Şərqdə müdaxiləsinin qarşısının almaqdan ibarət idi. Və bu yolla Yaxın Şərq siyasətində həll edici rol oynamışdı.

1953-cü ildə Beyrutdakı nümayəndəliyini Dəməşqə köçürən SSRİ, 1955-ci ildə Bağdad paktının yaradılması ilə Suriyadakı təmsilçiliyini Səfirlik səviyyəsinə qaldırdı.1955-ci ilin oktyabrında Suriyanın Misirlə müdafiə ittifaqının bağlanması onun sentyabrda SSRİ ilə silah ticarəti haqqında müqavilə imzalamasına kömək etmiş oldu. Bu hadisələr Suriyanı Şərq blokuna yaxınlaşdırırdı.[5]

Sovet İttifaqı Türkiyəyə qarşı olan ərazi iddialarından əl çəkərək onunla münasibətləri normallaşdırdı.Türkiyəyə gəlincə isə 1950-ci il seçkilərində Demokratik Partiya hakimiyyəti ələ almış və Adnan Menderesin rəhbərliyi altında yeni qurulan hökumət vəzifəsinin icrasına başlamışdı. Soyuq müharibə illərində Türkiyə Şərqlə Qərb arasında ayrıcı bir zolaq idi. Bu da ona ciddi strateji önəm qazandırırdı. Türkiyə iki seçim qarşısında qalarkən üzünü Qərbə tərəf çevirdi və demokratik dövlətlər sırasında öz yerini tutdu. DP-nin hakimiyyəti dövründə Türkiyənin xarici siyasətinin ana xəttini ABŞ başda olmaqla Qərb dövlətləri ilə çoxşaxəli əməkdaşlıq və NATO maraqları çərçivəsində fəaliyyət təşkil edirdi. DP-nin Qərb bloku ilə bağlılığı Türkiyənin milli maraqlarına cavab verən bir siyasət idi.

Boğazlara və Şərq vilayətlərinə iddialar irəli sürməklə Sovetlər Birliyi tək Türkiyə üçün deyil, özü üçün də əlavə problemlər yaratdı. 1950-ci illərin ikinci yarısında Stalin kursunu təftiş edən sovet rəhbərliyi daxilində Malenkov, Molotov və Kaqanoviç qruplaşmasına qarşı mübarizə aparən Sov.İKP MK-nın Baş katibi Nikita Xruşşov Türkiyəyə münasibətdə buraxılan səhvlərdən öz əleyhdarlarına qarşı məharətlə istifadə etdi.[3,s.507]

N.Xruşşov hökumətinin xarici siyasətinin ilk prioritetlərindən biri də Türkiyə ilə olan münasibətləri nizama salmaqdan ibarət idi. 1953-cü il mayın 30-da SSRİki ölkə arasındakı münasibətləri normallaşdırmaq istəyini bildiren rəsmi nota ilə müracit etdi.[4]SSRİ bu notada üç məsələyə toxunmuşdu. Birincisi SSRİ qonşu dövlətlərlə münasibətlərini yenidən gözdən keçirdiyini və

bu istiqamətdə Türkiyə ilə münasibətlərini nizama salmaq istəyini vurğulamışdı. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra əvvəlcə 1925-ci il müqaviləsinin SSRİ tərəfindən uzadılmayacağı barədə açıqlamanın, daha sonra isə Türkiyədən torpaq və baza tələblərinin münasibətlərə mənfi təsir etdiyini bildirən Sovet hakimiyyəti münasibətləri yaxşılaşdırmaq istəklərini bildirdilər.

İkincisi Ermənistan və Gürcüstan SSR-in Türkiyəyə qarşı torpaq iddialarının olmadığını bildirdilər.

Üçüncüsü SSRİ bu nota ilə Boğazların statusu məsələsinə də toxundu. O, bu məsələ ilə bağlı öz fikrini nəzərdən keçirdiyini və SSRİ-nin boğazlar istiqamətində təhlükəsizliyinin həm SSRİ, həm də Türkiyəyə uyğun şərtlərlə həll olunacağını açıqladı.[6,s.263]

SSRİ bu nota ilə Stalinin dövründə pozulan və Türkiyəni Qərb dövlətləri ilə müttəfiqliyə məcbur edən siyasətini dəyişdirdiyini göstərirdi. SSRİ-nin bu addımı Türkiyənin Qərb müttəfiqləri tərəfindən heç də yaxşı qarşılanmadı. Nota verilən zaman Türkiyə baş naziri A.Menderes İngiltərədə səfərdə idi. İyun ayının 1-də Londonda notanın müzakirəsi keçirildi. Tərəflərə görə SSRİ-nin bu hərəkəti düşünülmüş bir oyun idi. O bununla Türkiyəni NATO-dan ayırmaq və demokratiyadan uzaqlaşdırmaq istəyirdi. İngiltərəyə görə Türkiyə bu oyuna getməməli, Qərblə olan münasibətlərini olduğu kimi saxlamalı idi. Fransa isə SSRİ-nin bu cəhdini Qərblə Şərq arasındakı münasibətləri normallaşdırmaq üçün atılan addım olaraq qiymətləndirdi.

Sovet İttifaqının bu siyasətini bitərəf dövlətlər yaxşı qarşılayarkən, Türkiyə daxilində narazılıqlar, siyasətlə bağlı fikir ayrılıqları artmağa başladı. Türkiyəyə görə bu notanın müsbət olduğu qədər mənfi yönləri də var idi. Türkiyə bu notaya görə hərbi xərcləri azalda biləcəkdə ki, bu da ABŞ və İngiltərədən gələn yardımlarında azalması demək idi. Buna görə ABŞ yardımınlarını qarant altına almaq istəyən Türkiyə Qərb dünyası üçün strateji əhəmiyyət kəsb etdiyini bir daha vurğulamağa davam etmişdir. Həmçinin Ankara üçün İkinci Dünya müharibəsinin ardınca Türkiyəni çətin vəziyyətə salan Sovet tələbləri bir nota ilə unudulası hadisələr deyildi və Türkiyəyə görə NATO-dan savayı onun təhlükəsizliyini təmin edə biləcək digər bir təşkilat da yox idi.

Türkiyə SSRİ-nin bu siyasətinə baxmayaraq NATO-nun SSRİ-ni məhdudlaşdırmaq siyasəti çərçivəsində hərəkət etməyə davam edirdi. Türkiyənin Xarici İşlər Naziri Fuad Köprülü SSRİ-nin Qərb ölkələri arasındakı birliyi pozmaq məqsədilə yeni bir siyasətə başladığı və bunun yeni bir taktika olduğunu düşünürdü. Bu dövrdə Sovet İttifaqı Türkiyəyə iqtisadi yardım təklifləri etsədə Adnan Menderes hökuməti bu təklifləri rədd etmişdir. Çünki Türkiyənin bu yardımları qəbul etməsi onun xarici siyasətinin dəyişməsinə səbəb olacaqdı.

Türkiyə tərəfi 18 iyul 1953-cü ildə verdiyi cavab notasında SSRİ-nin torpaq iddiasından əl çəkməsini, münasibətlərin normallaşmasına, eyni

zamanda təhlükəsizliyin qorunmasına göstərdiyi cəhdləri böyük məmnunluqla qarşıladıklarını bildirdi. O, SSRİ-nin öz ərazi tələblərini geri götürməsinə cavab olaraq Türkiyə daha çox, boğazların Montre Konvensiyası ilə tənzimləndiyini və hər iki tərəfin qəbul edəcəyi şərtlərin yalnız bu müqavilə çərçivəsində müəyyən edilə biləcəyini vurğuladı.

Beləliklə, SSRİ bu nota ilə müharibədən sonra pozulan münasibətlərin normallaşması üçün ilk addımı atmış oldu. Türkiyənin cavab mətnindən isə SSRİ-nin bu notası müsbət qarşılandıqda münasibətlərin düzəlməsi üçün kafi hesab edilmədiyini məlum oldu.

SSRİ-nin Türkiyə ilə münasibətləri normallaşdırmağa çalışdığı bir dövəmdə 22 iyul-7 avqust 1953-cü ildə 10-u ABŞ-a, 22-si İngiltərəyə məxsus olan 32 hərbi gəminin İstanbula ziyarəti iki ölkə arasında münasibətləri yenidən gərgin məcraya saldı.[10,s.7] Türkiyə tərəfi bu ziyarətin Montre sözləşməsinə uyğun olduğunu açıqlamaqla qərb yönümlü siyasətini bir daha göstərmiş oldu. [9,s.7] Bu ziyarətdən sonra avqustun 1-də SSRİ Türkiyəyə yeni bir nota verdi. Bu notada da məqsədlərinin Türkiyənin daxili işinə qarışmaq olmadığını bildirərək sadəcə Türkiyə tərəfindən məlumat almaq istədiklərini bildirdilər.

SSRİ-nin hadisələrə qarşı bu münasibəti 1953-cü ilin növbəti aylarında da davam etdi. Malenkov 1953-cü ilin avqustun 8-də SSRİ Ali Sovetində etdiyi çıxışında Türkiyə, Əfqanıstan, Finlandiya, İsrail, Fransa, Misir və digər qonşu dövlətlərlə münasibətləri normallaşdırmaq istədiklərini və Türkiyəyə qarşı ərazi iddialarının olmadığını və iki ölkə arasındakı münasibətlərin normallaşdırılmasının Türkiyədən asılı olduğunu bildirmişdi.[1,s.124] Bu çıxışla SSRİ tərəfi sülh əlini bir daha Türkiyə tərəfinə uzatmış oldu.

Lakin SSRİ-nin cəhdləri iki ölkə arasındakı buzları nəinki əritmədi, Türkiyənin şübhələrinədə aradan qaldırmadı. Türkiyə prezidenti C.Bayar 1953-cü ilin noyabrın 1-də TBMM-də etdiyi çıxışında SSRİ tərəfindən maddi sübut görmədikləri müddətdə onların bu məsələdə səmimi olduqlarına inanmadıklarını bildirdi. Çıxışına davam edən C.Bayar Türkiyənin bu siyasətdən təsirlənərək müdafiə sistemlərini zəiflətməyəcəklərini dilə gətirdi.[11,s.338]

1953-cü ilin mayında V.Molotovun bəyanatından və 50-ci illərin ortalarında N.Xruşovun çıxışlarından sonra hələ uzun müddət Ankara ilə münasibətləri normallaşdırmaq mümkün olmadı. Bu, 40-cı illərin ikinci yarısı və 50-ci illərin əvvəllərində Sovet təhdidi qarşısında Türkiyənin keçirdiyi qorxunun böyüklüyü ilə bağlı idi.

Türk hökumətinin Sovet Rusiyasına qarşı soyuq münasibət göstərməyinin bir səbəbi güvənməmək idisə, digər səbəbi rusların türk hökumətinə qarşı mənfi təbliğat aparmasından ibarət idi. Sovet rusiyasının bir tərəfdən Türkiyəyə yaxınlaşmaq siyasətini davam etdirərkən, digər tərəfdən də Yuqoslaviyanı Balkan paktından ayıraraq paktın dağılmasını sürətləndirmək, Yaxın

Şərqdə Misir və Suriyanı Türkiyəyə qarşı istifadə etmək cəhdləri Türkiyə tərəfindən heçdə yaxşı qarşılanmırdı.[14,c.401]

SSRİ-nin izlədiyi xarici siyasət nəticəsində 1954-cü ildə Moskvada bir araya gələn Avropanın səkkiz sosialist dövləti bu dəfə Varşavada bir araya gələrək Avropada kollektiv təhlükəsizlik sisteminin yaradılması məqsədilə çıxış etdilər. 1955-ci ilin mayın 14-də Almaniya Federativ Respublikasının NATO-ya üzvlüyünə cavab olaraq, Dostluq, Əməkdaşlıq və Qarşılıqlı Yardım müqaviləsini imzaladılar. Beləliklə, Şərq Blokunu bir araya gətirən Varşava hərbi birliyi, Qərb dövlətlərini birləşdirən NATO hərbi ittifaqı qarşısında quruldu.[13]

1954-cü ildə Bağdat paktının yaradılmasının ardınca Türkiyə-SSRİ münasibətləri daha da gərginləşmişdi. Xüsusi ilə Bağdat paktının yaradılmasına qarşı çıxan Misir və Suriyanın Sovet İttifaqı ilə yaxınlaşması, Misirin Çexoslovakiyadan silah alması, Suriyanın Rusiya ilə hərbi və iqtisadi əlaqələr yaratması NATO üzvü olan Türkiyəni cənubdan mühasirəyə almaq cəhdləri kimi qiymətləndirilirdi.

Menderes hökuməti bu dövr ərzində Yaxın Şərqdə baş verən hadisələrlə yaxından maraqlanır, Türkiyənin təhlükəsizliyinin Yaxın Şərqin təhlükəsizliyi ilə bağlı olduğunu bildirirdilər. Türkiyə Yaxın Şərq siyasətini Qərbin siyasəti ilə uyğunlaşdırmağa çalışmış və bu yöndə addımlar atmağa üstünlük vermişdi. [8,s.214]

Qərb dövlətlərinə görə Yaxın və Orta Şərqin təhlükəsizliyinin təmin edilməsində Türkiyə önəmli rol malik idi və kommunizm təhlükəsinə qarşı mübarizədə Türkiyədən istifadəni planlaşdırırdılar. Əhalisi müsəlmanlardan ibarət olan, Qərbin dəyərləri və idarə sistemini mənimsəyən Türkiyə Yaxın Şərqin dünyəvi sistemlə tənzimlənməsində nümunə ola bilərdi. Bu çərçivədə Türkiyə qərblə şərq arasında körpü rolunu oynamağa başlamışdı.

Türkiyə tərəfidə Sovet İttifaqının Yaxın Şərq üçün böyük təhlükə törətdiyini anlayırdı. Buna görə də SSRİ-yə qarşı Qərb dövlətləri ilə birlikdə hərəkət etməyə üstünlük vermiş və ittifaq axtarışına başlamışdı. 1952-ci ildə Türkiyənin NATO-ya daxil olması bunun bariz nümunəsi idi. Türkiyənin NATO daxilində hərəkət edərkən Yaxın Şərq ölkələrini Qərb və qərb tərəfdaşı ölkələrlə bir araya gətirmək cəhdləri onun körpü rolunu oynamağı kimi qiymətləndirilirdi.

Türkiyənin üzərinə götürdüyü öhdəliklər onun bu regionda əsas gücə çevrilmək arzusu ilə üst-üst düşməsi Türkiyənin lider dövlətə çevrilməsi ilə nəticələnmişdi. Digər tərəfdən bu vəziyyət, Türkiyənin Orta Şərq bölgəsi üçün üzərinə götürdüyü öhdəliklərdə Qərb faktorlarını əks etdirmək baxımından çox vacib idi.

Xarici dövlətlərlə yanaşı bölgə dövlətlərinin özləri də bölgə siyasətinin formalaşmasında önəmli rol malik idilər. Ərəb dövlətləri Qərb dövlətlərinin

Bölgəyə müdaxiləsinə qarşı çıxış edirdilər. Bu çıxış yaradılan İsrail dövlətini qərbin müdafiəsindən sonra daha da artmağa başlamışdı.

ABŞ isə həm Misir və Səudiyyə Ərəbistanını narahat etməmək, həm də SSR-in bölgədə daha da aktiv siyasət yeritməsinə şərait yaratmamaq üçün bu pakta qoşulmadı. [2]1955-ci ildə qurulan Bağdad Paktı bölgədə ciddi mənfi təsirlər göstərdi. Ərəb dünyasındakı keçmiş siyasətlərdən qaynaqlanan mənfi görüntü, Türkiyə baxımından daha da pis bir vəziyyət aldı. Eynilə, Türk-Sovet münasibətlərinin gərginləşdiyi müşahidə edilmişdir.

Pakt Ərəb Birliyi və Ərəb Təhlükəsizlik Müqaviləsinin üzvü olan İraqın bölgədə təcrid olunması ilə nəticələndi. Digər tərəfdən, sovet Rusiyasının müqavilənin imzalanmasına qarşı müqaviməti bölgədəki ərəb dövlətləri ilə əlaqələrin yaxınlaşmasına imkan yaratdı. Həmçinin Misir, Səudiyyə Ərəbistan və Suriyanın Türkiyə və Qərb dövlətlərinin bölgəyə yönəlik cəhdlərinə qarşı birləşməsinə gətirib çıxardı. Nəticədə SSRİ-ni bölgədə təhlükə olaraq görən və bunun qarşısını almağa cəhd edən Türkiyə və Qərb dövlətləri Yaxın Şərqdə SSRİ-nin təhdid olaraq görülməməsi, eyni zamanda ərəb millətçiliyi səbəbindən planladıkları məqsədə çata bilməmişdilər.

Bağdad Paktı ilə əlaqəli digər hadisə isə Süveyş Kanalı ilə əlaqədar Misir-İngilis mübahisələrinin 1956-cı ildə Süveyş Böhranına səbəb olması idi. Böhran nəticəsində bölgədə Misir və İngiltərə-Fransa-İsrail üz-üzə gəldilər. Bu vəziyyətdə bölgə ilə yaxından maraqlanan SSRİ və ABŞ-da problemə müdaxilə etməyə məcbur olmuşdular. Süveyş kanalına uğursuz müdaxilə nəticəsində İngiltərə və Fransa əsgərlərini Kanaldan geri çəkmiş və İsrail müdaxilədən əvvəlki sərhədlərinə qayıtmışdı. Digər tərəfdən, Misirin Kanalı milliləşdirmək cəhdi isə beynəlxalq səviyyədə tanınmışdır.

Məsələyə münasibətdə Türkiyəyə gəlincə isə Türkiyə tərəfinin Süveyş böhranına göstərdiyi reaksiya diqqət çəkən məqamlardan biri olmuşdur. Kanala müdaxilə edən dövlətlər- İngiltərə və Fransa NATO-nun müttəfiqləri, İngiltərə isə eyni zamanda Bağdad Paktına üzv ölkədir. Bu baxımdan NATO-nun üzvü olan Türkiyə bitərəf qalaraq ABŞ-a dəstək vermişdir.[12,s.74]

Yaxın və Orta Şərq bölgəsinin Sovet təhlükəsinə qarşı qorunması ABŞ və İngiltərə üçün böyük əhəmiyyət daşıyırdı . Bu çərçivədə ABŞ, İngiltərə və Fransa tərəfindən Yaxın Şərqin müdafiəsi üçün layihələr irəli sürülməyə başlandı. Bu təşəbbüslərdən birincisi, 1951-ci ildə ortaya çıxan ABŞ, İngiltərə və Fransa, həmçinin Türkiyənin də iştirak edəcəyi Yaxın Şərq Komandanlığı Layihəsi idi. Layihənin əsas məqsədi Süveyş bölgəsinin qorunması olduğu üçün bu layihənin reallaşması Misirin dəstəyindən asılı idi. Əslində belə bir təşəbbüs Misir tərəfindən müstəmləkəçilərin və böyük güclərin bölgəyə nəzarət etmək cəhdi kimi qəbul edildi. Lakin bu təklif ərəb millətçiliyini dəstəkləyən və bu çərçivədə ərəb dövlətlərinə rəhbərliyi hədəfləyən Misir tərəfindən qəbul edilmədi və yaradılmadan dağıldı.

Bölgəni nəzarət altına almaq siyasətindən əl çəkməyən ABŞ və İngiltərə növbəti dəfə 1953-cü ildə Yaxın Şərq Müdafiə Sistemi layihəsini irəli sürsədə yenidən Misir tərəfindən qəbul edilməmişdi. Qərb dövlətlərinin bu siyasəti Misiri və Ə.Nasiri ərəb dünyasının lideri vəziyyətinə gətirsədə Türkiyə ilə ərəb dövlətləri arasında olan münasibətləri daha da korlayırdı.

Bu hadisələrdən sonra ABŞ Dövlət Katibi J. F. Dallesin 1953-cü ildə bölgə ölkələrinə səfəri ilə bölgəni qorumaq üçün ABŞ-ın Şimali Kəmərlə təşəbbüsü (Kuzey Kuşak girişimi) başlandı. Bu təşəbbüs bölgə üzrə müdafiə təşkilatlarının yaradılmasından əl çəkdiyələrinin bir nümunəsi olmuşdur. Bunun əvəzinə SSRİ-nin cənub sərhədlərindəki dövlətlərin öz aralarında ittifaq quraraq SSRİ-yə qarşı bir sədd yaradılması nəzərdə tutulurdu. Şimali Kəmərlə təşəbbüsü, 1955-ci ildə həyata keçirilmiş Bağdad Paktının təməllərini yaratmaq baxımından da əhəmiyyətli idi. Digər layihələrdə olduğu kimi Türkiyə bu layihədə də əsas rolunu öz üzərinə götürmüşdü. 1954-cü ildə Türkiyə və Pakistan arasında Dostluq və Əməkdaşlıq Müqaviləsinin imzalanması bu yolda atılan ilk addımlardan biri olmuşdu.

Digər tərəfdən, ərəblərin əhəmiyyətli bir çoxluq təşkil etdiyi bölgədə, ərəb dövlətlərinin müdafiə təşkilatlarında iştirakının nə dərəcədə vacib olduğu əvvəlki iki uğursuz cəhdə açıq şəkildə görülmüşdür. Bu baxımdan Menderes ərəb dövlətlərinin bir quruluşu olan, Türkiyənin bölgədə fəaliyyətinin zəruriliyini izah etmək üçün üzərinə götürdüyü rolları çərçivəsində onları Sovet təhlükəsinə inandırmağa çalışdı. Bu baxımdan A.Menderes Sovet təhlükəsinə qarşı ərəb dövlətlərindən ibarət ittifaq yaratmağa səylər göstərdi.

Bölgədə ittifaq yaratmaq üçün ilk addım 1955-ci ildə Suriya, İraq və Livana səfərlər edilərək atılmışdı. Lakin, bu ittifaqa sadəcə İraq müsbət yanmış və 1955-ci ildə iki ölkə arasında müqavilə imzalanmışdı. Daha sonra müqaviləyə İngiltərə, Pakistan və İranda qoşularaq ittifaqı genişləndirmişdi.[7,s.65-66]

Nəticə. Stalinin ölümü ilə SSRİ-Türkiyə münasibətlərində mövcud olan gərginlik xeyli dərəcədə azaldı. N.S.Xruşşov hakimiyyətə gəldikdən sonra Türkiyə ilə münasibətlərin bərpa edilməsi təşəbbüsü ilə çıxış etdi. Hətta SSRİ-Türkiyə münasibətlərində mövcud olan bütün problemlərin yaranmasında Stalini günahlandırıldı. Lakin, N.S.Xruşşovun bu təşəbbüsü Türkiyə tərəfindən birmənalı qarşılanmadı. Həm Türkiyə, həm də onun müttəfiqləri SSRİ-nin səmimi olmadığı qənaətində idi. Ona görə də SSRİ-nin dəfələrlə cəhd göstərməsinə baxmayaraq SSRİ-Türkiyə münasibətlərinin bərpası istiqamətində atılan addımlar heç bir nəticə vermədi.

ƏDƏBİYYAT

1. Albayrak M. Demokratik Parti Dönemi Türkiyenin dış politikası. Mersin, Mer-Ak Mersin Akademi yayınları. – 2020, - 260 s. s. 124
2. Gönlübol, M. Sovyet İdeolojisi ve Dış Politika. SBF Dergisi. Ankara, 1968, 1(23), 163185. 09.10.2015, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/413/4543.pdf>.
3. Həsənli C. SSRİ-Türkiyə: soyuq müharibənin sınaq meydanı. Bakı, "Adiloğlu " nəşriyyatı, 2005, 544 səh, (16 şəkil) s. 507
4. <https://www.marxists.org/history/etol/document/fi/1953-1963/ic/index.htm>
5. İsmayılov R. Axundova N. Bağirova A. Asiya və Agfrika ölkələrinin çağdaş tarixi (1945-ci
6. Karpət K. Türk dış politikası tarixi. İstanbul, Timaş yayınlar, 2012, s.263 (400 s.)
7. Kürçüoğlu, Ö. Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası: 1945-1970. Ankara, 1972, Barış Kitap Basım ve Yayın Dağıtım LTD. S. 65-66
8. Laquer, W. The Struggle for the Middle East: The Soviet Union and the Middle East 1958-1968. England, Pelican Books/Penguin Books, -1972. s. 213-214
9. Notanın akisleri // Milliyet – 1953, 22 temmuz, s.7
10. Rus notası // Milliyet – 1953, 22 temmuz, s.7
11. Suat Bilge. Güç Komşuluk. Türkiye-Sovyet Birliği ilişkileri. 1920-1964. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. – 1992, - s. 370. 338 s.
12. Yeşilbursa, B. Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası. History Studies. Ortadoğu Özel Sayısı. - 2010, s.67-98, s.74
13. Варшавский договор (1955-1991)https://w.histrf.ru/articles/article/show/varshavskii_dogovor_1955_1991
14. Холодная война 1945-1963 гг. Историческая ретроспектива. Сборник статей. Отв. Ред. Н.И. Егорова, А.О. Чурбарьян. Москва: Олма-Пресс, - 2003, - 640 с. С.401